

Pół żartem, pół serio – czyli kryminał ironiczny w Polsce i w Rosji

Magdalena Golnau

Uniwersytet Gdański, Wydział Filologiczny, Instytut Rusycystyki i Studiów Wschodnich
E-mail: magdalena.golnau@wp.pl

Tutor: dr Liliana Kalita

Uniwersytet Gdański, Wydział Filologiczny,
Instytut Rusycystyki i Studiów Wschodnich

Słowa kluczowe – *kryminał, literatura masowa, kryminał ironiczny, Daria Doncowa, Joanna Chmielewska*

Przełom XX i XXI wieku to okres, w którym w literaturze rosyjskiej jednym z wiodących nurtów jest literatura masowa. Jest to spowodowane przede wszystkim przemianami politycznymi, rozpoczętymi w Rosji w 1985 roku, które w efekcie oddziaływały również na kulturę, w tym także literaturę. Pieriestrojka¹ doprowadziła między innymi do demokratyzacji czytelniczego i wydawniczego rynku, dzięki czemu pojawiło się zapotrzebowanie na nowe gatunki literackie i zmiany w już istniejących. Z jednej strony, nowy typ literatury rządził się zupełnie innymi prawami niż popularna do tej pory literatura, z drugiej zaś – stanowił odpowiedź na potrzeby czytelników, którzy oczekiwali prozy łatwej i lekkiej w odbiorze. Takim właśnie gatunkiem, gwarantującym rozrywkę i relaks, stał się w Rosji kryminał. Zdaniem rosyjskiego dziennikarza i tłumacza G. A. Tołstjakowa (Георгинова, 2013) od lat 90. XX wieku w Rosji zaczęto wydawać na szeroką skalę powieści kryminalne. Zniesienie cenzury dało swobodę publikacji i pozwoliło na rozszerzenie wachlarza tłumaczonych i publikowanych autorów. Kryminały cieszą się ogromną popularnością, gdyż przynoszą wydawcom znaczne dochody. Rosyjski filolog W. Rudniew (Георгинова, 2013) przekonuje, iż nieodzownym elementem produkcji kultury masowej powinna być chwytliwość i atrakcyjność, ponieważ jest to gwarancja komercyjnego sukcesu, a co za tym idzie przychodu. Na początku kryminalnego boomu najbardziej rozpowszechnione były zagraniczne utwory ze względu na małą ilość pisarzy rosyjskich, którzy pisaliby w tym gatunku, a popyt na kryminały stale rósł. Wówczas niektóre czasopisma w Rosji drukowały zachodnie teksty we fragmentach, tym samym zwiększając kilkakrotnie swój nakład. Niektórzy Rosjanie uczyli się nawet języków obcych, aby móc czytać książki swoich ulubionych pisarzy detektywistycznych w oryginale. Lata 90. przeminęły w Rosji pod znakiem naśladowania zachodnich powieści kryminalnych. W tym czasie pojawiły się również kryminały pisane przez kobiety, do czego przyczyniły się doskonale znane wszystkim fanom gatunku Aleksandra Marinina, Polina Daszkowa czy Daria Doncowa.

¹ Potoczna nazwa przekształceń systemu komunistycznego zapoczątkowanych przez M. S. Gorbaczowa w ZSRR w latach 1985–1991 po objęciu przez niego funkcji sekretarza generalnego Komunistycznej Partii Związku Radzieckiego

Fenomen kryminału widoczny jest w różnych krajach świata, w tym i w Polsce. Obecnie praktycznie raz w tygodniu na półki księgarń trafia nowa książka rodzimych autorów tworzących w gatunkach kryminalnych lub sensacyjnych. Można zatem śmiało powiedzieć, że kryminał jest najczęściej i najchętniej wybieranym gatunkiem literackim przez współczesne społeczeństwo. Polacy w zakresie rozwoju kryminałów mają również szczególny powód do dumy: Joanna Chmielewska zapoczątkowała nowy nurt w tego typu literaturze tj. kryminał ironiczny. Sięgają po ten gatunek autorzy z różnych krajów, napełniając swoje dzieła licznymi anegdotami i ironicznymi frazami. Wśród entuzjastów nowego gatunku jest rosyjska pisarka Daria Doncowa, która przez wielu uważana jest za królową ironicznego kryminału w Rosji, na Białorusi i Ukrainie. Oprócz niej w tym gatunku piszą wcześniej wspomniana Polina Daszkowa, Tatiana Ustinowa, Marina Sierowa i Daria Kalinina. O popularności kryminału ironicznego świadczy fakt, że obecnie co ósma zakupiona w Rosji książka to kobiecy kryminał autorstwa rodzimej pisarki. Kryminał ironiczny przeżywa obecnie w Rosji swój rozkwit i funkcjonuje jako samodzielny gatunek literatury. Znakiem rozpoznawczym tego typu utworu jest na pewno nietuzinkowy bohater - kobieta, posługująca się nieprofesjonalnymi metodami śledztwa, często wpadająca w kłopoty i konfrontująca się z komicznymi sytuacjami. Bohaterka występuje w roli narratora, opisuje wszystkie swoje przygody z humorem i pewną dozą ironii, często zwraca się do czytelnika za pomocą pytań retorycznych, udziela przyjacielskich porad, dzięki czemu czytelnik może poczuć się niekiedy jak uczestnik wydarzeń. Styl wypowiedzi głównej postaci w książce zawsze nasycony jest językowymi grami i wartościującymi, oceniającymi porównaniami, co wprowadza komiczny efekt. To, co jest niezwykle w tego typu książkach, to niesamowite, wręcz nieprawdopodobne przygody, w których bierze udział bohaterka. To właśnie na nich położony jest największy nacisk w fabule, a nie na kryminalnej zagadce. Książka napisana w tym stylu ma za zadanie odprężyć i rozbawić czytelnika, o czym świadczy konstrukcja pozytywnej głównej bohaterki i zabawne sytuacje, które jej się przytrafiają. Ponadto, w ironicznych kryminałach wszystko zawsze kończy się dobrze, dlatego też każde wydarzenie opisywane jest z humorem.

Uwagę potencjalnego czytelnika w księgarni powinna przykuć okładka i tytuł książki. Aby osiągnąć zamierzony cel autorzy i wydawnictwa decydują się na jaskrawą szatę graficzną, często również każde ze słów w tytule napisane jest inną czcionką, co pozwala łatwo odróżnić na półce kryminał ironiczny od książki należącej do innego gatunku. Kolejną cechą charakterystyczną jest na pewno sam tytuł – zawarte w nim są praktycznie zawsze takie słowa jak: śmierć, sen, gra, grzech, czego przykładem może być powieść Aleksandry Marininy z 1995 roku pod tytułem *Śmierć i trochę miłości* (*Смерть и немного любви*). Warto też zaznaczyć, że autorki kryminałów ironicznych piszą pod pseudonimem, wybierając najbardziej popularne w swoim kraju kobiece imiona. Akcja utworu zaczyna się zazwyczaj od przybliżenia czytelnikowi głównej bohaterki. Już na początku utworu dowiaduje się on, iż kobieta jest niezadowolona ze swojego życia, często ma kompleksy, jest bezradna i nie wie jak uporządkować swoje sprawy osobiste. Martwi się tym, że mężczyźni nie zwracają na nią uwagi. Ponadto bohaterka nigdy nie ma problemów materialnych, dzięki czemu może spokojnie skupić się na swoich rozterkach i śledztwach. Na początku nie jest w stanie zrozumieć, dlaczego znajduje się w takim a nie innym położeniu, nie widzi swoich błędów i dlatego czytelnikowi wydaje się, że ma do czynienia z naiwną, głupią kobietą, lecz zaczyna jej szczerze współczuć i kibicować podejmowanym przez nią poczynaniom. W rezultacie okazuje się, że bohaterka wraz z biegiem akcji staje się coraz bardziej pomysłowa, kreatywna i dowcipna, a najbardziej skomplikowane sprawy udaje jej się rozwiązać przez przypadek, doprowadzając do wymierzenia sprawiedliwości i ukarania groźnych bandytów. Dodatkowo jej problemy z mężczyznami schodzą na dalszy plan lub po prostu przestają istnieć. Czytelnik śledzi jej losy z zaciekawieniem do samego końca, mimo iż często szybciej niż sama bohaterka potrafi rozwikłać kryminalną zagadkę i wskazać przestępcę. W tego typu powieściach główna postać zawsze przyciąga nieszczęścia, lecz w wyniku wszystkich wydarzeń

przechodzi przemianę z zakompleksionej, nieszczęśliwej i znudzonej życiem kobiety w istotę pewną siebie, pomyslową, pełną pasji i radości. Drugim typem bohaterek są kobiety, które od początku fabuły są prezentowane jako silne jednostki, kobiety sukcesu, aktywne zawodowo i podziwiane przez otoczenie, choć w istocie bardzo nieszczęśliwe w życiu osobistym. Mimo tego sytuacje, będące treścią fabuły, doprowadzają je zawsze do odnalezienia szczęścia i wewnętrznego spokoju.

Autorami tego typu kryminałów są nie tylko kobiety, ale również mężczyźni, chociaż jest to zjawisko o wiele rzadsze. Teksty te różnią się znacznie od siebie. Utwory napisane przez kobiety zawierają bardzo dużo detali związanych z życiem codziennym, opieką nad dziećmi, obowiązkami domowymi czy relacjami w społeczeństwie. Kryminały pisane przez kobiety wychodzą naprzeciw odbiorcom, którzy oczekują od fabuły wątków nie tylko kryminalnych, ale też przygodowych, miłosnych i wcześniej wspomnianych elementów życia codziennego. Główna różnica między utworami pisanyymi przez kobiety i mężczyzn zawiera się jednak w konstrukcji głównego bohatera. W kryminale autorstwa kobiet główną postacią jest właśnie kobieta, a w kryminale autorstwa mężczyzny – mężczyzna. Dlatego w kobiecym ironicznym kryminale czytelnik podąża za obrazem życia codziennego, domowego, a w męskim takie elementy nie występują wcale albo w znikomej ilości. Mężczyźni chętnie opisują wydarzenia obfitujące w przemoc, prezentują emocjonujące pościgi i ryzyko. W przeciwieństwie do kobiet raczej nie poruszają wątków miłosnych i nie nasycają swoich utworów taką ilością emocji, jak kobiety. Autorki – kobiety często dotykają tematów związanych z odpowiedzialnością, prezentują psychikę bohaterek, a ich książki mają charakter dydaktyczny, niekiedy też są swoistymi poradnikami dotyczącymi zasad zachowań czy sposobu spożywania potraw.

Pisząc o ironicznym kryminale nie sposób nie przybliżyć sylwetki polskiej autorki Joanny Chmielewskiej (właściwie Irena Barbara Kuhn), która przyczyniła się do powstania i rozwoju nowego gatunku literackiego. Z wykształcenia była architektem, z zamiłowania pisarką. Od dziecka marzyła o napisaniu powieści, a cel swój osiągnęła w 1964 roku, kiedy to debiutowała książką pt. *Klin*. O jej niebywałej sławie świadczy fakt, iż w Polsce łączny nakład jej powieści przekroczył 6 milionów egzemplarzy. W Rosji natomiast jej książki są uważane za najchętniej i najczęściej czytane spośród zagranicznych pisarzy i sprzedały się w 8 milionach egzemplarzy. Jej utwory zostały przetłumaczone na wiele języków w tym na rosyjski, szwedzki, czeski i słowacki. Od 1970 roku pisarka zajmowała się tylko działalnością literacką i na zawsze porzuciła wyuczony zawód. Przełomowym punktem w jej karierze było wydanie powieści *Lesio* w 1973 roku. Ten utwór, zresztą jak i wiele innych, doczekał się również swojej adaptacji filmowej - *Lekarstwo na miłość*, 1966. Bohaterką książek Chmielewskiej, a jednocześnie narratorem, jest zazwyczaj Joanna – pisarka i architekt, silna, przebojowa kobieta, odróżniająca się od reszty społeczeństwa ciętym językiem i błyskotliwym humorem, a oprócz tego zmagająca się z niepowodzeniami w życiu osobistym. Ta bohaterka posiada ważne cechy samej autorki. Ponadto Chmielewska w swoich utworach opisuje ciekawe przypadki z życia swoich znajomych i rodziny. Do najważniejszych utworów polskiej pisarki należy zaliczyć *Cale zdanie nieboszczyka* z 1972 i wydane dwa lata później *Wszystko czerwone*. O przyczynach popularności Chmielewskiej pisał w swoim artykule Mariusz Cieślak: „Powodem, dla którego czytelnicy tak lubili Chmielewską, że kupili miliony jej książek, było poczucie humoru i dystans do rzeczywistości, zwłaszcza tej PRL-owskiej. Z tego względu są powieści Chmielewskiej interesującym dokumentem, jako zapis przemian polskich obyczajów. Pisarka wyczuwała absurdalność tamtych czasów podobnie jak Mrozek. Tyle, że on potrafił z tego stworzyć nośną metaforę, a jej to nie interesowało. Gdyby jednak Chmielewska naprawdę nie była polską autorką, tylko pisała np. po angielsku, zapewne zarobiłaby miliony i miała swoją serię filmową niczym Stephen King czy inna Danielle Steel” (Cieślak, 2015). Ponadto, autorka podchodziła do siebie z ogromnym dystansem. Poczucie humoru uważała za cechę, bez której nie da się żyć i przez jej pryzmat patrzyła na świat, co uwypukla się w jej słowach: „Mnie

się albo kocha, albo nie trawi. Ci, którzy nie trawią, to ludzie, którzy nie mają poczucia humoru, albo mają specyficznie uwarunkowane. No i mają do tego prawo. U mnie poczucie humoru jest bardzo ważne, zresztą to u nas jest rodzinne”.

Z tego samego założenia wychodzi Daria Doncowa (właściwie Agryppina Arkadiwna Doncowa) – królowa rosyjskiego kryminału ironicznego zafascynowana twórczością polskiej autorki. Krytycy literaccy często porównują obie autorki. Twórczość Rosjanki trafnie określa Bernadetta Darska: „Rosyjska autorka stawia przede wszystkim na humorystyczne akcenty śledztwa, czasami też zbrodni, ale głównie wszelkich wydarzeń dziejących się wokół tego, że ktoś próbuje rozwikłać sekret, który powinien pozostać tajemnicą. Powieści Doncowej budzą więc częściej śmiech niż strach, morderstwo wydaje się raczej krwistym przypadkiem, a szukanie przestępcy przypomina nie mierzenie się ze złem, ale dobrą zabawę” (Darska, 2013) Daria Doncowa na początku pracowała jako dziennikarka. Jednak gdy zachorowała na raka piersi i dowiedziała się, że zostało jej kilka miesięcy życia postanowiła zrealizować swoje marzenie i zaczęła pisać. Pisarce udało się wygrać z chorobą i szturmem przebić się na szczyty rankingów czytelniczych i wydawniczych. Zadebiutowała w 1999 roku ironicznym kryminałem *Крутые наследники* i od tego czasu cieszy się ogromną popularnością. Jej książki zostały przetłumaczone na języki obce, a tylko w 2013 roku jej utwory zostały wydane w Rosji w prawie trzech milionach egzemplarzy. W 2009 roku na półki księgarń trafiła jej setna książka i z tego powodu Daria Doncowa znalazła się w rosyjskiej księdze rekordów jako najbardziej płodna pisarka. Napisanie jednej powieści zajmuje jej około miesiąca. Jej utwory stały się inspiracją do nakręcenia kilku rosyjskich seriali. Jednym z ironicznych kryminałów, który został przetłumaczony na język polski jest *Manikiur dla nieboszczyka* z 2009 roku, stanowiący pierwszą część przygód Eulampii Romanowej – samozwańczej major, która dzięki swojej pasji do kryminałów rozwiązuje nawet najtrudniejsze zagadki kryminalne. Bohaterka porzuca niewiernego męża, walczy z otaczającą ją rzeczywistością, uczy się być gospodynią domową, co doprowadza czytelnika wielokrotnie do śmiechu.

Ten komiczny efekt przyczynił się do rozszerzenia kręgu wielbicieli kryminałów ironicznych. Ich fabuła nie skupia się na zabójstwie i pracy profesjonalnego detektywa, lecz na bohaterze, który jest zwykłym człowiekiem, czytelnik może się z nim łatwo identyfikować. Dynamiczny rozwój tego gatunku wskazuje na zainteresowania i potrzeby współczesnego społeczeństwa i tłumaczy dużą częstotliwość pojawiania się na rynku kryminałów tego typu.

Literatura

- Darska B., 2013. *Pieniądze to nie wszystko, czyli pasjonatka Daria Wasiljewa i jej amatorskie śledztwa (Daria Doncowa)*, [w:] Darska B., *Śledztwo i pleć. O bohaterkach powieści kryminalnych*, Gdańsk: Wydawnictwo Oficynka.
- Domagała A., 2008. *Rosyjska powieść kryminalna XX-XXI wieku (Wokół przemian gatunkowych)*, *Rusycystyczne Studia Literaturoznawcze*, 20, 71-83.
- Улыбина Е. В., 2004. *Третье пространство обыденного сознания в массовой литературе (на примере одного романа Д. Донцовой)*, *Русская антропологическая школа. Труды. Выпуск 1*, Москва: РГГУ.
- Черняк М.А., 2007. *Массовая литература XX века*, Москва: ФЛИНТА.

Źródła internetowe

- Георгинова Н. Ю., 2013. *Детективный жанр причины популярности*, [online]. <http://cyberleninka.ru/article/n/detektivnyy-zhanr-prichiny-populyarnosti> [dostęp: 02.12.2016]

Головния О., 2003. *Рак боится сильных людей*, [online]. <http://www.dontsova.net/statiya/56.htm> [dostęp: 02.12.2016]

Krótką notką o autorze: *Studentka posiada tytuł licencjata filologii rosyjskiej ze specjalizacją język biznesu i translatoryka na Uniwersytecie Gdańskim. Obecnie studentka studiów magisterskich. W kręgu jej zainteresowań znajduje się najnowsza literatura rosyjska. Realizuje pracę dyplomową na temat czasu wolnego współczesnych Rosjanek.*